

1

**Millî Mücadele
Döneminde
Artvin**

**Artvin
During
the National Struggle**

Mesut Çapa

Millî Mücadele Döneminde Artvin

Mesut Çapa*

Özet

Mondros Mütarekesi'nden sonra İngilizlerin kontrolü altına giren Artvin, 20 Nisan 1920-23 Şubat 1921 tarihleri arasında Gürcülerin egemenliği altında kalmıştır. TBMM Hükûmeti'yle Gürcistan arasında başlayan diplomatik münasebetler sonucu, 26 Şubat 1921 günü Türk birliğinin Artvin'e ulaşmasıyla kesin olarak Türk hâkimiyetine girmiştir. Kurtuluşunun ardından Ardahan Sancağı'na bağlanan Artvin, 7 Temmuz 1921 tarihli kanunla liva (sancak) haline getirilerek yeniden teşkilatlanmıştır. Buna göre Artvin sancağı, Artvin Merkez Kazası'yla Borçka ve Şavşat kazalarıyla buralara bağlı 11 nahiyeden oluşmaktaydı. Millî Mücadele döneminde Artvin Sancağı'nda Ali Rıza, Rahmi ve Talat Beyler mutasarrıf olarak görev yapmışlardır. İlk günlerden itibaren Millî Mücadele faaliyetlerine katılan Artvin'de 1921 Nisan ayında Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuş, 1922 yılında Millî Mücadele lehinde mitingler düzenlenmiştir. Artvin Sancağı'nda eğitime büyük önem verilerek köy ve kasabalarda birçok okul açılmıştır. Artvin'de 1922 yılında Yeşil Yuva adlı bir dergi yayınlanmaya başlamıştır. Gürcülerin baskısına uğrayan Acara İslam Cemiyeti mensupları Artvin'e göçmek zorunda kalmışlardır. Acara göçmenleri, iâşe ve iskânları konusunda Ankara'daki yetkililerle doğrudan yazışmalarda bulunmuşlardır. Artvin ve civarında eskiden beri işletilmekte olan Kuvarshan, Murgul ve Hod bakır maden ocakları bulunuyordu. TBMM Hükûmeti, 1922 yılı başlarında Çoruh havzasındaki madenleri incelemek üzere Ardahan milletvekili Server Bey'i görevlendirmiştir. Millî Mücadele dönemindeki Artvin Sancağı, Cumhuriyet'in ilanından sonra Artvin vilayetine dönüştürülmüştür. 1924 yılında Türkiye'nin idari teşkilatında yapılan değişiklik sonucu Artvin şehri yeni kurulan ve aynı adı taşıyan vilayetin merkezi olmuştur.

Anahtar Kelimeler

Gürcüler, Elviye-i Selâse, Ömer Kâmil, Yeşil Yuva, Kuvarshan, Server Bey, Artvin mutasarrıflığı, Acara İslam Cemiyeti, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Artvin Mutasarrıfı Rıza Bey, Acara göçmenleri, Hüseyin Fevzi Bey

---

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, capa[at]ankara.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1924-813X

Artvin During the National Struggle

Abstract

Artvin, which came under the control of the British after the Armistice of Mudros, remained under the rule of Georgians between 20 April 1920 and 23 February 1921. As a result of the diplomatic relations that started between the GNAT Government and Georgia, with the Turkish troops reaching Artvin on February 26, 1921, it came under Turkish rule. Artvin, which was attached to the Ardahan Sanjak after its liberation, was reorganized by turning it into a liva (sanjak) with the law dated 7 July 1921. Accordingly, Artvin Sanjak consisted of Artvin Merkez district, Borcka and Şavşat districts and 11 sub-districts connected to these districts. During the National Struggle period, Ali Rıza, Rahmi and Talat Beys served as governors in Artvin Sanjak. In Artvin, which has participated in the activities of the National Struggle since the first days, the Defense of the Law Society was established in April 1921, and rallies were held in favor of the National Struggle in 1922. In Artvin Sanjak, many schools were opened in villages and towns by giving great importance to education. A magazine called Yeşil Yuva started to be published in Artvin in 1922. The members of the Adjara Islamic Society, who were oppressed by the Georgians, had to migrate to Artvin. Adjara immigrants had direct correspondence with the authorities in Ankara regarding their subsistence and resettlement. There were Kuvvarshan, Murgul and Hod copper mines that had been operating for a long time in and around Artvin. At the beginning of 1922, the GNAT government appointed Ardahan deputy Server Bey to examine the mines in the Çoruh basin. Artvin Sanjak during the National Struggle was transformed into Artvin Province after the proclamation of the Republic. As a result of the change made in the administrative organization of Turkey in 1924, the city of Artvin became the center of the newly established province with the same name.

Keywords

Gürcüler, Elviye-i Selâse, Ömer Kâmil, Yeşil Yuva, Kuvvarshan, Server Bey, Artvin mutasarrıflığı, Acara İslam Cemiyeti, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Artvin Mutasarrıfı Rıza Bey, Acara göçmenleri, Hüseyin Fevzi Bey

1. Giriş

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sonunda Artvin, Elviye-i Selâse'yle (Kars, Ardahan, Batum) birlikte Rusya'ya bırakılmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nın başında, Teşkilât-ı Mahsûsa birliklerinin mücadelesi sonucu işgalinden kurtarılmışsa da birkaç ay sonra 27 Mart 1915'te tekrar Rusların eline geçti. Savaş sonunda Rusya'nın imzaladığı Brest-Litovsk Antlaşmasına göre yapılan plebisitte Artvin halkının tamamına yakını tercihlerini Türkiye'ye katılmaktan yana kullandılar. Bunun üzerine Hopa ve Oltu üzerinden harekete geçen Türk kuvvetleri, 26 Mart- 4 Nisan 1918 tarihlerinde Ardahan ve Artvin'i geri aldı. Türk hâkimiyeti bu defa da uzun sürmedi, Mondros Mütarekesi gereğince Türk ordusu 1914 sınırı gerisine çekilmek zorunda kaldı.¹ Bölge 17 Aralık 1918'de İngiliz kuvvetlerinin kontrolü altına girmiştir.²

1920'li yılların başında Artvin'de millî eğitimde memur ve ilköğretim müfettişi olarak üç yıl görev yapmış olan Muvahhit Zeki, Artvin'in Birinci Dünya Savaşı'ndan TBMM Hükûmet'i idaresine geçiş sürecini şöyle anlatmaktadır:

"1914 senesinde Harbi Umumi'nin ilanı üzerine kırk dört sene Rus Çarlığı altında inleyen Artvin ahalisi, ordumuzun Hopa tarikiyle kısmen Murgul Nahiyesi'ne ve kısmen Yusufeli Kazası'nın Melo Nahiyesi'nden Artvin üzerine yürümekte olduklarını haber alır-almaz silaha sarılarak Türk ordusuna yardımcı olmuş ve Çoruh nehri üzerindeki boğazda toplanan Rus kuvvetlerine karşı yiğitçe savaşarak kahramanlıklarını ve Türklüğe olan muhabbet ve bağlılıklarını ispat ve Rusları yenerek Batum'a doğru geri çekilmeye mecbur eylemişlerdir.

Ardanuç, Şavşat ve merkez köylerini Sekizinci Türk alayı ele geçirmiş ve ahalinin fiilî yardımıyla da Ardahan zapt edilmiştir. Artvin ve Ardahan 1914 yılı Aralık ayı ortalarından 1915 yılı Mart ayı başına kadar üç ay Türklerin elinde kalmıştır. Ruslar büyük kuvvetlerle tekrar saldırarak buraları ele geçirmişler ve Müslüman halk Anadolu'ya göçe mecbur kalmışlardır. Ahalinin bugünkü mevcut fakr u zaruretinin ilk esası da işte bu vakadan itibaren başlamıştır.

1918 yılı Mart ayının başında ikinci defa olarak Türk orduları bu havaliyi ele geçirmişse de, Ekim ayında imzalan Mondros Mütarekesi'ni müteakip tahliyeye mecbur olmuştur. Artvin bu defa İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Yedi ay kadar İngilizler tarafından idare olunan bu havali 1920 yılı Nisan'ında nevezuhûr Gürcü hükümetine teslim edilerek İngilizler de tahliye ile çekilmişlerdir.

İngilizlerin işgalindeyken durumun nereye varacağını bekleyerek sükût ve asayiş muhafaza eden halk, yerli Ermenilerin zulüm ve baskılarıyla beraber Gürcü idaresinin tesisini görünce buna karşı itiraz ve itaatsizliğe başladılar. İlk defa Şavşat Kazası ve

¹ Mesuç Çapa, "Gürcistan ile Diplomatik Münasebetler ve Ardahan ile Artvin'in Kurtuluşu", *Türk Kültürü*, s. 67-75.

² Rahmi Çiçek, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Artvin Vilayetinin Sosyo-Ekonomik Durumu", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Bahar 2013, Sayı:14, s. 134-135.

müteakiben diğer yerlerde isyan edip Gürcüleri uzaklaştırdılar. Gürcüler maaşla asker toplayarak ve külliyetli miktarda propaganda paraları dağıtmak suretiyle halkı iğfale çalışmış iseler de muvaffak olamamışlardır.

Halk geçici olarak kurduğu idare ile memleketi ve idari işleri temin etmiş ve gerçi bir aralık Gürcüler, Acaralı bir Müslümanı Şavşat komiserliğine tayin ederek buraya göndermişlerse de, buranın gayretli hamiyetli Türk ahalisi bu kişiyi tanımayarak geldiği yere iade eylemişlerdir. Yalnız Ardanuç'ta bir Gürcü memuru muvakkat bir müddet için kalabilmiş ise de, halka karşı nüfuz sağlayamamış ve bilahare Sovyet Rus Hükûmetiyle Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti arasında imzalanan dostluk antlaşması gereğince bu havalı tamamen ve vukuatsız olarak Türk idaresine intikal etmiştir.”³

Artvin livasının Ermeni ve Gürcüler tarafından işgal ve tahliyesi sırasında birçok tahribat ve kıtal olayları yaşanmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın başında Müslüman halkın Ruslar tarafından silahtan arındırılmalarından yararlanan yerli Ermenilerle Ermeni çeteleri, Müslüman halkı katlederek ailelerin ırz ve namuslarına saldırdılar. Artvin'in Kurzül, Orta ve Dere Mahallelerinde üç cami ile yirmi beş ev, köylerde ise iki bin ev yakılarak halkın bütün mal ve eşyaları gasp ve talan edildi.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Rusların çekilişi sırasında Osmanlı kuvvetleri gelinceye kadar geçen kısa bir zaman içinde Ermeni çeteleri, Şavşat Kazasında 74 köy halkının mal ve eşyalarını gasp ve talan ederek evlerini tahrip etmişlerdir. O sırada Ermeni çeteleri Müslüman kadınlarının ırzlarına tecavüz ederek birçok Müslümanı katledip “beşeriyetin tüylerini ürpertecek surette mezalimde” bulunmuşlardı. Ardanuç Nahiyesi'ndeki halkın çoğu savaş sebebiyle göç etmişti. Burada üç bine yakın ev yakılmış, eşyalar talan edilmişti. Geride kalan kadınlar tecavüze uğramışlardı.⁴

Millî Mücadele'nin başlarında Artvin, İngilizlerle Gürcü kuvvetlerinin işgali altında bulunuyordu. Bu tarihlerde Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan, Batum)'de etkili olan İngilizler, Nisan 1920 tarihinde Artvin, Ardanuç ve Şavşat'ı boşaltıp Batum'a çekildiler. 20 Nisan 1920'de Ardahan bir Gürcü tümeni tarafından işgal edildi. İngilizler 9 Temmuz 1920'de Batum'dan ayrılarak Artvin'le birlikte burayı Gürcülere terk ettiler. İngilizler, “hemen tamamen Müslüman ve Türklerle meskûn” olan Ardahan ve Artvin'i tahliye ederken Gürcülere “hediye etmek suretiyle” iki taraf arasında bir ihtilaf zemini hazırlamıştı.

2. Gürcistan'la Diplomatik Münasebetler: Artvin'in Kurtuluşu

Artvin 20 Nisan 1920-23 Şubat 1921 tarihleri arasında Gürcülerin egemenliği altında kalmıştır. Bu süre içinde Gürcülerle Türk kuvvetleri arasında sınır ihlali dışında herhangi bir çatışma yaşanmamıştır. Batum ve Artvin'i işgal eden Gürcülerin, Temmuz 1920 tarihinde Yusufeli Kazası ile sınır olan Kuban köyüne 27 hane yerleştirerek karakol kurdukları haberi Erzurum'da endişeyle karşılanmıştı. Bu durum karşısında millî bir

³ Muvahhid Zeki, *Artvin Vilayeti*, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1927, s. 198-199. Metin kısmen sadeleştirilerek ve düzeltilerek verilmiştir. Metinde, İngilizlerin Artvin'i Gürcülere bıraktığı tarih Nisan 1919 olarak verilirken, burada Nisan 1920 şeklinde düzeltilmiştir.

⁴ Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE Arşivi), K96, G25.

tabur teşkil edilerek sınır boyuna gönderilmesi kararlaştırılmıştı. Kısa sürede ordudan temin edilen silah ve teçhizatla 400 kişilik bir tabur kurulmuştu. Aynı zamanda Gürcülerin maksatlarını anlamak amacıyla emekli binbaşı ve mahalli eşraftan Kaymakam vekili Arslan Efendi ile birlikte bir heyet hudut boyuna gönderilmişti. Görüşmede, Gürcülerin 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) hudutlarına geri çekilmeleri istenmişti. Nihayet, Yusufeli Kaymakamlığı'ndan Erzurum Valiliğine gönderilen 22 Ağustos 1920 tarihli telgrafta, "Gürcülerin nezdine gönderilen Nahiye müdürüyle vaki olan temas neticesinde bu hareketlerin sırf yanlışlıktan" kaynaklandığı belirtilerek Gürcülerin hudutlarına geri çekildikleri bildirilmişti.⁵

1921 yılı başında TBMM Hükûmetiyle Gürcistan arasındaki diplomatik münasebetler başladı. 30 Ocak 1921'de Ankara'ya gelen Gürcistan elçisi Simon Midivani, itimatnâmesini 8 Şubat'ta TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya sundu. Her iki taraf ta samimi dileklerini bildirdiler. Erzurum'da 15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir, Sovyet Rusya'nın 19 Şubat 1921'de Gürcistan'a savaş ilan ettiği günlerde, Ardahan ve Artvin'in kurtarılması için bir an önce siyasi ve askeri teşebbüslere geçilmesini istemişti. Genelkurmay Başkanı Fevzi (Çakmak) Paşa da aynı düşünceyi paylaşarak, Gürcüler Ardahan ve Artvin'i barış yoluyla terk etmezlerse Ahılkelek istikametinde harekete geçilmesini bildirdi. Kâzım Karabekir Gürcülere haber göndererek, savaşmadan Ardahan'ı ve Artvin'i kendi hudutlarının sonuna kadar geri alacağını bildirerek hazırladığı müfrezeyle harekât emri verdi. Bu sırada Ankara'da Gürcistan elçisine verilen şifahi bir notayla, Ardahan ve Artvin'in karşılıklı mutabakatla tahliye edilmesi istendi. Elçinin vereceği cevap beklenirken, 21 Şubat 1921 günü konu TBMM'nin gizli celsesinde görüşüldü. Mustafa Kemal Paşa, her ne pahasına olursa olsun Ardahan ve Batum'u almanın tam zamanı olduğunu savundu. Bu görüşmeden sonra Gürcistan'a ikinci bir nota verilerek, 23 Şubat akşamına kadar olumlu bir cevap alınmadığı takdirde askeri tedbirlere başvurulacağı bildirildi. Gürcistan notaya müspet cevap vererek belirlenen saatte Artvin ve Ardahan'dan kuvvetlerini çekmeye başladı.

Artvin, 1921 yılı Şubat ayında TBMM Hükûmeti'nin Gürcistan'la yaptığı diplomatik görüşmeler sonucunda Ardahan'la birlikte tekrar Türk egemenliğine geçti. Gürcü kuvvetleri 22/23 Şubat gecesinden itibaren Ardahan ve Artvin'den ayrılmağa başladılar. 23 Şubat sabahı erkenden Artvin Köprübaşı'na inen Gürcü askerleri buradan Batum'a gittiler. Kâzım Karabekir'in Trabzon'dan görevlendirdiği Binbaşı Şükrü (Oğuz) Bey komutasındaki müfreze 26 Şubat 1921 günü Artvin'e gelmiştir. Yolların karla kaplı olması ve Trabzon-Artvin arasındaki mesafenin uzaklığından dolayı Türk kuvvetlerinin Artvin'e ulaşmaları gecikmiştir. Şükrü Bey'le birlikte Artvin'e gelen İlk Tedrisat Müfettişi Ömer Kamil (Küntay) Bey kaymakam vekili olarak görevlendirilmiştir.⁶

⁵ Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi (ATASE), İSH-10, Kls. 587, Ds. 6 (116), Fh. 19.

⁶ Mesut Çapa, "Gürcistan ile Diplomatik Münasebetler ve Ardahan ile Artvin'in Kurtuluşu", *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı: 49, Ankara, 2000, s. 67-75. Adil Özder, *Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları*, Ankara, 1971, s. 223-224, 226-228. Bir belgede şu ifadeler yer verilmektedir: "İstirdadı müteakip askerin iâşe ve nakliyesini teshilata rabt etmek sebebiyle Onbirinci Alay Kumandanlığı tarafından Yüzbaşı Ali Rıza Efendi Artvin, Ardahan, Şavşat taraflarına izam edilmiş olmakla Fevzi Efendi de bu zabitle Müdafaa-i Milliye

Türk birlikleri, olumsuz kış şartları ve ulaşımdaki güçlükler sebebiyle Artvin'e Gürcü kuvvetlerinin ayrılmasından birkaç gün sonra gelebilmişlerdir. Artvin'in kurtuluş tarihi, tartışmalı da olsa⁷ Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren 7 Mart 1921 tarihi olarak kabul edilmiş ve yıldönümleri buna göre kutlanmıştır.⁸

15. Kolordu Komutanı Kâzım Karabekir, Ardahan ve Artvin'in geri alınmasından sonra, Ardahan ve Artvin mıntıkasında görev yapacak olan birliklerin emir ve kumandasını yürütmek üzere Onbirinci Fırka karargâhını Kars'a getirterek İkinci Fırka adıyla yeni bir birlik kurmuştur. 7 Mart 1921 tarihinden itibaren faaliyete geçen İkinci Fırka karargâhı hemen Ardahan'a sevk edilecekti.⁹

3. Millî Mücadele Döneminde Artvin

TBMM Hükûmeti'nin egemenliğine geçen Artvin önce Ardahan livasına bağlanmışsa da, 7 Temmuz 1921 tarihli kanunla liva (sancak) haline getirilerek yeniden teşkilatlanmıştır. Millî Mücadele yıllarında üç kaza ve on bir nahiyeden oluşan Artvin livasının nüfusu 45 bin civarındaydı. Artvin kaza merkezinde 452 evde 1625 nüfus yaşamaktaydı. Eğitime önem verilerek kısa sürede yeni okullar açılmıştır.

3.1. Artvin'de Mülki ve İdari Teşkilat

1921 yılı Mart ayında TBMM Hükûmeti idaresine geçmesinden sonra Artvin, Ardanuc, Şavşat kazaları yeni kurulan Ardahan livasına (sancak) bağlandı. 1921 yılı Şubat ayı sonlarında Türk kuvvetleri Artvin'e girdiğinde İlköğretim Müfettişi Ömer Kâmil (Küntay) kaymakam vekili olarak görevlendirilmişti.

teşkilatını yapmak üzere köylere haber gönderdiler. Birkaç gün sonra Onbirinci Alay'ın Garp Cephesi'ne hareketini duyan teşkilata memur Ali Rıza Efendi geriye hareketiyle...". TITE Arşivi, K96, G8.

⁷ Özder, *Artvin ve Çevresi*, s. 20. Özder'in iddia ettiği gibi Artvin'in kurtuluşunun 23 Şubat yerine 7 Mart olarak kabul edilmesinin sadece Rumi takvim ile Miladi takvim arasındaki yanlış hesap farkından kaynaklanmadığı anlaşılıyor. Artvin her ne kadar 23 Şubat'ta boşaltılmışsa da Türk kuvvetlerinin hemen ardından Artvin'e ulaşamadıkları bilinmektedir. 2 Mart 1921 tarihinde Erkân-ı Umumiye Reis Vekili imzasıyla Vekiller Heyeti Riyaseti'ne gönderilen bir yazı da bunu teyit etmektedir: "Bu kere Gürcüler tarafından tahliye ve tarafımızdan işgal olunacak olan Artvin'in Karadeniz sahilindeki Hopa ile başlıca muvasalası Artvin Kazası hududu haricinde kalan Borçka üzerinden geçmektedir. Halbuki mezkur yolun ve bu yolu emniyetle taht-ı muhafazamızda bulundurmayı mümkün kılacak olan aksam arazinin taht-ı işgalimizde bulunması lüzumuna mebni Batum livası dâhilinde 1/200.000 mikyasındaki Türkçe haritaya nazaran Şavşat silsilesi hattı balasını takiben "Binadağı-Melis dağı- Harst, -Çoruh mansıbı" hattının cenuptaki aksam-ı arazinin de kıtaatımız tarafından işgali için icab eden teşebbüsât-ı siyasiyenin icrasını rica ederim.", Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.010/ 54.354.18. ATASE, İSH-10, Kls. 530, Ds. 11-1 (126), Fh. 71.

⁸ 15 Mart 1927 tarihinde Başbakanlığa gönderilen yazıda, "Artvin'in anavatana iltihakının altıncı yıldönümü, ahali tarafından çok büyük ve samimi tezahüratla tes'îd edildiği ve bu münasebetle de Reiscumhur Hazretleriyle erkân-ı hükümetin kemâl-i hürmet ve şükrân ile yad olundukları Artvin Vilayetinden iş'ar edilmekle arz olunur efendim" denilmekteydi. BCA, 030.10/197.351.21. 7 Mart 1935 tarihinde Artvin kaymakamı Bedrettin Güven, Belediye Başkanı A. Çoruh ve Cumhuriyet Halk Fırkası Reisi K. Çelik imzasıyla Cumhuriyet Halk Fırkası Genel Sekreteri Recep Peker'e bir kutlama telgrafı gönderildi: "Ana yurda ve benliğine kavuşmasının on dördüncü yıldönümünü bugün sevinç içinde kutlulayan Artvinlilerin bu utku ve kurtuluş günlerini bize yaşatan büyüklerine karşı duyduğu derin saygı ile bağlılık duygularını bildirmekle öğünürüz.". Recep Peker cevabı telgrafında, "Kurtuluş yıl dönümü sevincinize ortağım. Artvinlilerin bu münasebetle gösterdikleri sıcak duyguya teşekkür eder sevgiler sunarım" diyordu. BCA, 490.01/43.177.8

⁹ ATASE, İSH-14, Kls. 886, Ds. 22 (26), Fh. 39.

Birkaç ay sonra Artvin, Ardahan, Kars livalarının kurulması için çalışmalara başlanarak 22 Mayıs 1921 tarihinde, “Moskova ve Gümrü Muahedeleriyle Türkiye’ye terk edilmiş olan mahallerde Artvin, Ardahan, Kars livaları teşkil ve İğdır ve Kulp kazaları Beyazıt Sancağı’na raptedilmiştir. Artvin Sancağı Artvin, Şavşat, Borçka kazalarından mürekkeptir. Artvin Sancağı’nın merkezi Artvin’dir” şeklinde dört maddelik bir kanun layihası düzenlendi.¹⁰ Nihayet, 7 Temmuz 1921 tarihinde kabul edilen 133 numaralı kanun gereğince Artvin livası teşkil edilmiştir. Buna göre Ardanoç Kazası nahiye, Borçka havalisi kaza haline getirilerek Şavşat Kazası ile birlikte Artvin livasına bağlanmıştır. Artvin livası Merkez kazayla birlikte üç kaza ve on bir nahiyeden oluşmaktaydı.¹¹ Sancak teşkilatı henüz kesinleşmeden, 23 Haziran 1921’de Artvin Sancağı Mutasarrıflığı’na Erzincan mutasarrıfı Ali Rıza Bey atanmıştır.¹² Ali Rıza Bey’in 25 Mayıs 1922’de Kars Mutasarrıflığı’na atanmasıyla¹³ kısa bir süre yerine bir vekil görevlendirilmiştir. 19 Haziran 1922 tarihinde, Artvin Mutasarrıflığı’na üçüncü sınıfla Kütahya Mutasarrıfı Rahmi Bey tayin edilmiştir.¹⁴ 1923 yılında, eski Ardahan Mutasarrıfı Talat Bey’in¹⁵ Artvin Mutasarrıflığı’na atandığı anlaşılmaktadır.

1922 yılı Mart ayından itibaren Artvin livasının her tarafında nahiye teşkilatına başlandı. 24 Mayıs 1922 tarihinde Artvin Mutasarrıf Vekili imzasıyla Dâhiliye Vekâleti, Şark Cephesi ve Elviye-i Selâse Tahkik ve Tedkik Heyeti’ne gönderilen yazıda bu çalışmalar hakkında bilgi verilmektedir. Mutasarrıf vekilinin ifadesiyle, “işbu teşkilat Rus idaresinin bakiye-i asarı olmadığı gibi bendenizin de mahsul-i efkârım değildir. Livanın hal-i hazır nahiye teşkilatı tamamıyla halkın ihtiyaç ve arzusundan doğmuş bir teşkilattır”. Nahiyelerin kuruluşunda halkın görüş ve isteklerine öncelik verilerek “hangi köyler bir grup halinde birleşmek istemişler ise o köyler cem’ ve tevhid edilerek bir nahiye” oluşturulmuştur. Nahiye müdür ve üyeleri, nahiye mıntıkasında yirmi yaş ve üzerindeki erkek nüfus tarafından seçilmişlerdir. Nahiye bütçeleri de demokratik bir yöntemle, muhtar ve köy ihtiyar heyetleriyle nahiye üyelerinden oluşan “nahiye şuraları” tarafından hazırlanmıştır. Nahiyeler arasında temel teşkilatlanmanın dışında uygulamalarda bazı farklılıklar görülmekteydi. Nahiye müdürlerinin maaşları bin-üç bin kuruş arasında değişmekteydi. Nahiye şuralarından bazıları bütçelerinde bir müdür tahsisatı ile yetinirken, bir kısmı bir müdürle bir kâtip, bazıları da bunlara ilaveten bir müftü tahsisatı eklemiştir. Nahiye teşkilatı ve nahiye bütçeleri mahalli idarece tasdik edildikten sonra Genel Meclis (Meclis-i Umumi) ve ardından da Dâhiliye Vekâleti’nin

¹⁰ BCA, 030.18/01.01.3.20.15.

¹¹ “Artvin livası nefsi-i merkez kaza ile üç kazaya ve on bir nahiyeye taksim edilmek suretiyle teşkilat-ı mülkiyesi yapılmıştır.”, TİTE Arşivi, K96, G17.

¹² 23 Haziran 1921 tarihli kararnamede: “Münhal olan Oltu mutasarrıflığına teşkilatın hitamında Artvin mutasarrıfı namını almak ve şimdiden Artvin’de ifa-yı vazife etmek üzere sınıfıyla Erzincan mutasarrıfı Ali Rıza Bey’in nakliyle...” ifadesi yer almaktadır. BCA, 030.18/01.01.3.25.1.

¹³ BCA, 030.18.1.1-4.54.16

¹⁴ BCA, 30.18.1.1.-5.18.5

¹⁵ Talat Bey, Jandarma Tabur Komutanı Adil Bey’le döğüşmüş olmalarından dolayı 10 Ağustos 1921 tarihinde Ardahan Mutasarrıflığı’ndan azledilmişti. BCA, 030.18.1.1-4.40.6

tasvibine sunulacaktı. Teşkilatlanma halkın arzusu ve ihtiyaçları göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmişti. Bir başka ifadeyle, "Artvin livasında halkın irade ve arzusunun tecelliyâtı neden ibaret ise nahiye idareleri de onun bir şekli-i resmide kabul ve tatbikinden ibaret olmuştur".¹⁶

Başlangıçta Artvin merkez livaya bağlı Merkez, Sirya ve Ardanuç nahiyeleri, Borçka Kazası'na bağlı Murgul ve Macahalisa (Maçahel) nahiyeleri ve Şavşat Kazası'na bağlı Mirya nahiyesi oluşturuldu. 1922 yılı başlarında, Artvin'de nahiye teşkilatının iyi bir şekilde tamamlandığı anlaşılmaktaydı. Artvin Genel Meclis (Meclis-i umumi) seçimine başlanmıştı.¹⁷

Şavşat, daha önceleri 44 hanelik bir köy iken, yerli halkı başka yerlere göç etmiş olup 1921 yılında kaza merkezi haline getirilmiştir. Eylül 1921 tarihinde kaza haline getirilen Borçka kasabası, "kazanın vüsatında (genişliğinde) ve Çoruh nehrinin tarafeyninde (iki tarafında) ve Artvin ile Batum ve Hopa yolları güzergâhında ve iki dağ arasında kâin yirmi altı haneli" küçük bir köy görünümündeydi.¹⁸

12 Nisan 1922 tarihi itibarıyla Artvin livasında toplam 7.863 evde 45.596 nüfus yaşıyordu. Bu nüfusun 14.209'u Artvin Merkez kazada, 6.111'i Borçka Kazası'nda, 25.276'sı Şavşat Kazası'nda bulunuyordu. Merkez Kazada 4 nahiye, 93 köy ve mahalle, Borçka Kazası'nda 4 mahalle ve 81 köy, Şavşat Kazası'nda 3 nahiye ve 59 köy mevcuttu. Genel olarak bakıldığında, 45.596 nüfusun yaşadığı Artvin livası 11 nahiye ve 233 köy ve mahalleden oluşmaktaydı.¹⁹

1922 yılında yedi mahalleden oluşan Artvin merkezinde mevcut 452 evde toplam 1.625 nüfus yaşamaktaydı. Türk nüfus Orta, Dere, Mamaziminde (Şehitlik) ve Kurzul (Çayağzı) mahallelerinde, Türk ve diğer Müslüman nüfus Çarşı İslam mahallesinde, Ermeni nüfus ise Çarşı Ermeni ve Haypet (Karşı) Ermeni mahallesinde yaşamaktaydı.

Artvin merkez livaya bağlı Merkez, Sirya ve Ardanuç nahiyeleri Türk nüfustan oluşmaktaydı. Merkez Nahiyesi'ne bağlı 16 köyde 2131, Sirya Nahiyesi'nde 10 köyde 1.528, Ardanuç Nahiyesi'nde 25 köyde 7.809 nüfus bulunmaktaydı. Borçka Kazası'na bağlı Murgul Nahiyesi'nde 28 köyde 2.560 nüfus yaşıyordu. Aynı kazaya bağlı Macahalisa Nahiyesi'nde 8 köyde 1.480 nüfus mevcuttu. Şavşat Kazası'na bağlı Mirya (Merya) Nahiyesi'nde 16 köyde 9.539 Türk nüfus yaşıyordu.²⁰ Artvin livası dâhilinde yerleşmiş aşiret bulunmuyordu. Yalnız Şavşat Kazası yaylalarıyla Batum ve havalisinden gelen az sayıda göçebe topluluklar kısa kadar kalırlardı.²¹

¹⁶ TİTE Arşivi, K96, G12.

¹⁷ *İstikbal*, 7 Mart 1922.

¹⁸ TİTE Arşivi, K96, G23,17.

¹⁹ TİTE Arşivi, K96, G10.

²⁰ TİTE Arşivi, K96, G10.

²¹ TİTE Arşivi, K96, G17.

3.2. Artvin'de Ekonomi

Artvin livası ithalat ve ihracat açısından Batum limanı ve Hopa'ya bağlıydı. Halkın ihtiyaç duyduğu eşya ve mallar Batum limanından ve Hopa yoluyla Trabzon ve İstanbul'dan sağlanıyordu. Liva dâhilinde yetiştirilip ihraç edilen çeşitli mahsuller nakliyatındaki kolaylıktan dolayı kayıklarla Batum'a ya da Trabzon ve İstanbul'a sevk edilmek üzere Hopa iskelesine gönderiliyordu. Şavşat Kazası halkı ise zaruri ihtiyaçlarını, yakınlığı hasebiyle kısmen Ardahan ve Kars'tan tedarik ediyorlardı. Artvin Merkez ve Borçka Kazası halkı dışarıdan şeker, kahve, çay, gazyağı, sabun, pirinç, kibrit, sigara kâğıdı, bez ve manifatura ithal etmekteydi. Şavşat Kazası'nda ithalat yok denecek kadar azdı. Çünkü çay, kahve, tütün gibi ürünleri halkın yüzde onu ancak ve pek ender olarak kullanırdı. Köylerde aydınlatmada gazyağı yerine genellikle çıra yakılıyordu.

Merkez Kazası'ndan dışarıya üzüm, elma, zeytin, tereyağı ve tütün gönderiliyordu. Borçka Kazası'ndan tütün ve elma Batum limanına sevk ediliyordu. Mahalli sanayi gelişmemişti. Borçka Kazası'ndan çömlek, küp, desti gibi şeylerden on bin kadarı Batum'a ve civarına sevk ediliyordu.²²

Artvin ve çevresinde halk savaş ve göç sebebiyle büyük eziyetler çekmiş ve fakir duruma düşmüştü. TBMM Hükûmeti, bu durumu dikkate alarak ilk kurtuluş günlerinden itibaren halkı bazı vergilerden muaf tutmaya çalışmıştır: “ Nitekim o zamanlar vilayat-ı sairede Aşar vesaire vergiler var iken buralarda Aşar usulü tatbik edilmemiş ve Reji bile vaziyet etmeyerek ahali serbest bir halde tütün ziraatını ve ticareti yapabilmişlerdir. Diğer taraftan arazi ve emlak da tahrir ve tespit edilmediğinden emlak ve arazi vergisi de” çok düşük düzeyde kalıyordu.²³

Artvin ve çevresinde vergilerin toplanmasında istisnaî uygulamalara gidildiği görülmektedir. Elviye-i Selâse halkı TBMM Hükûmeti'ne verdikleri 29 Mart 1922 tarihli dilekçelerinde, “Elviye-i Selâse kasaba ve köyler ahali Rus idaresine iken kilosunu beş paraya tedarike alıştıkları tuzun tenzil-i fiyatını (fiyatın düşürülmesi) ve Mart nihayetine kadar ikmal-i tediyesi lazım gelen ağnam rüsumunun da Mayıs gayesine (ortasına) kadar tecilini” istemişlerdir. Bu dilekçe, Bakanlar Kurulu'nun 5 Nisan 1922 tarihli toplantısında okunarak karara bağlanmıştı. Buna göre, “tuz fiyatının tenzilin ahkâm-ı kanuniye mugayir bulunduğu ve tahsilat için ahaliye tazyikat icra edilmemiş ve emr-i tahsilin oranın ahval-i istisnasına kabil bir şekilde icrası hususunda” Maliye Vekâleti'nin bilgilendirilmesi kararlaştırılmıştı.²⁴

3.3. Artvin'de Asayiş

Artvin'de Millî Mücadele döneminde asayiş iyi bir durumdaydı. Artvin livası savcısının Mutasarrıflığa verdiği rapora göre, merkez hapishanesinde mahkûm ve tutuklu bulunmuyordu. Yakalanması gereken firari de yoktu. 8 Mart 1922 tarihinde Artvin Mutasarrıfı Ali Rıza Bey, “Tarih-i adli ve idaremizdeki bu mesut hadiseyi tahdis-i nimet

²² TİTE Arşivi, K96, G17.

²³ Zeki, *Artvin Vilayeti*, s. 102-103.

²⁴ BCA, 030.10/136.974.4.

olarak arz ve iblağ vesilesiyle livamız halkının anavatana şiddet-i iştihak ve irtibatını ve kavinin-i hukuka hürmet ve inkiyadını gösteren bu hali lisan-ı şükran ile yad ve tebşir eylerim” diyordu. Bu vesileyle Mutasarrıflık belediyelere teşekkürlerini bildirmişti.

Bununla birlikte, Artvin’de tanınmış iki aile arasında geçmişteki husumete dayalı siyasi mahiyette bir olay yaşanmıştı. Artvin mebusu Ahmet Fevzi Efendi’nin 13 Nisan 1921 tarihinde üç-dört köy ahalisini silahlı olarak Şavşat kaza merkezinde toplayıp “millî şûra” kurulacağından bahsederek nümayişler yaptırdığı ihbarları üzerine bir tahkik heyeti kuruldu. Tahkik heyeti başkanı, 8 Haziran 1922 tarihinde Şavşat Kazası Müftüsü Süleyman Efendi’den konu hakkında bilgi istedi.²⁵ Müftü Süleyman Efendi ifadesinde, bu şayanın Hamşioğulları ve Ahmet Fevzi Efendi aileleri arasındaki düşmanlıktan kaynaklandığını anlatmıştır. Hamşioğlu Necip Bey’den sonra halkın Ahmet Fevzi Efendi’yi milletvekili seçmesi üzerine Hamşioğulları, “Fevzi Efendi’yi mevkiinden düşürmek üzere her bir vesaite müracaattan geri” kalmamışlardı. Ahmet Fevzi Efendi, Şavşat’ta halka TBMM’nin gayelerinden bahsederek onları Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurmaya teşvik etmiş, ancak bu olay resmi makamlara isyan şeklinde yansıtılmak istenmiştir.²⁶

5 Haziran 1922 tarihinde Mutasarrıf Vekili, mevcut jandarma kadrosunun tamamlanması halinde Livanın ihtiyacının karşılanacağını bildirdi.²⁷

Artvin’in anavatana katılmasından sonra Artvin Katolikleri kendilerini daha fazla güvende hissediyorlardı. Artvin Başpapazı Verloğlyan tarafından TBMM Hükûmeti’nin Batum Şehbenderliğine gönderilen mektupta, “Hükûmet-i Milliye tabii hudutlarını tekrar elde ettiği dört beş aydan beri Katolik milletine bir emniyet ve masuniyet name bahşetmek suretiyle asar-ı alicenabane ibrazından bir an için olsun hali kalmamıştır.”²⁸ diyerek minnettarlığını dile getirmiştir.

3.4. Artvin’de Sağlık

Artvin şehir merkezinde iyi bir eczane bulunmaması Mutasarrıf Ali Rıza Bey’in “teessürlerini mucip olduğundan muhasebe-i hususiye hesabına” bir eczane açılması için bütçeye yeter miktarda ödenek konulacağı anlaşılmıştı.

Artvin’le aynı sınırı paylaşan Batum ve civarında oldukça yaygın olan çiçek hastalığına karşı çocukların aşılması için önemli tedbirler alınmaktaydı. Artvin Sıhhiye Müdür vekili ve merkez tabibi Naf’i Bey, aşı memurlarını muhtelif kollarda görevlendirmişti. Eğitimin nimetlerinden mahrum kalan halkın, “bu gibi tedâbir-i fenniye ve sıhhiyeye ehemmiyet vermedikleri ve evlatlarını aşılamadıkları memurların raporlarından anlaşılması üzerine” Sıhhiye Müdürlüğü tarafından halka hitaben duyurular

²⁵ TİTE Arşivi, K96, G68.

²⁶ TİTE Arşivi, K96, G8.

²⁷ TİTE Arşivi, K96, G11.

²⁸ *Hakimiyet-i Milliye (HM)*, 10 Ağustos 1921.

gönderilmesi sonucu iki ay içinde liva dâhilinde beş bin kişiye aşı yapılmıştı. Memurların aşı yaptıklarını haber alan Acara köylerinden birçok kişi çocuklarını alarak aşı yaptırmak üzere hududa gelmişlerdi.²⁹

3.5. Artvin'de Eğitim

Artvin livasında, TBMM Hükûmeti idaresine girmesinden sonra eğitime büyük önem verilmiştir: “Artvin livasında mükemmel bir maarif programı merkez ve nahiyelerde uygulamaya konulmuştur. Üç kazadan mürekkep olan Artvin livasının maarif bütçesi on dört bin liradır. Bu kanun sayesinde halkla hükümet arasındaki ayrılık ve gayrılık zâil olarak Büyük Millet Meclisi'nin hikmet-i teşekkülüne muvafık bir surette halk kendi kendini idare ettiğini anlamağa başlamıştır”.³⁰

Artvin livasının kuruluşundan sonra Mayıs 1922 tarihine kadar geçen süre içinde açılan okullar şunlardır:

Artvin merkezde bir erkek ve bir kız numune mektebiyle bir ana mektebi, Ardanuc ve Şavşat'ta birer numune mektebi, Borçka ve Murgul'da birer ibtidai mektebi (ilkokul) açıldı. Artvin'de beş sınıflı erkek numune mektebinde bir müdür ve beş öğretmen, üç sınıflı kız numune mektebinde bir kadın müdür ve iki kadın öğretmen, iki kısımdan oluşan ana mektebinde de iki kadın öğretmen görev yapıyordu. Ardanuc numune mektebinde bir müdür ile iki öğretmen, Şavşat numune mektebinde bir müdür ile üç öğretmen mevcuttu. Borçka ve Murgul ibtidai mektepleri Mayıs 1922 tarihi itibarıyla birer öğretmenle idare edilmekteydi. 1922-1923 öğretim yılı başında Maravid, Macahel, Berta, Sirya, Mirpa, İmrhev nahiyeleriyle Samşhar köylerinde birer okul açılması kararlaştırılarak öğretmen kadroları oluşturulmaya başlanmıştı.

1922 yılı başlarında Artvin merkez ve çevresindeki okullara Trabzon'dan hukuk mektebi mezunlarından bir, Hopa'dan Öğretmen Okulu (Dârümuallimîn) mezunlarından bir, Ordu'dan beş öğretmen tayin edilmişti.³¹ Aynı tarihlerde Artvin Sancağı'na 1 öğretmen okulu mezunu ile 6 kız öğretmen okulu (Dârümuallimât) mezunu öğretmen atanmıştı.³² 1921-1922 Eğitim yılı sonunda Artvin livasındaki okulların sayısı 11'e ulaşmıştı. Bu okullarda görevli öğretmenlerden 2'si üniversite (Dârülfünûn), 11'i öğretmen okulu, 1'i lise (sultani), 2'si Dârümuallimat (kız öğretmen okulu), 2'si kız sanayi mektebi mezunlarından olmak üzere 18 öğretmen ile bir ilkokul (tedrisat-ı iptidaiye) müfettişinden oluşmaktaydı. Öğretmenler için yılsonunda tatil dersleri açılmıştı.³³

Köy öğretmenleri tatil döneminde Artvin merkezinde açılacak olan meslek içi kursa katılacaklardı. Bunun için bütçeye iki bin kuruş tahsisat konulmuştu. Okul kitaplarıyla ders araç-gereçleri tüm öğrencilere parasız verilecekti. Okullara “ehliyet ve iktidar” sahibi öğretmenlerin atanmasına özen gösteriliyordu. Bu sayede, yeni açılan okullara “en

²⁹ *İstikbal*, 7 Mart 1922.

³⁰ TİTE Arşivi, K96,G12.

³¹ “Artvin Muhabir-i Mahsusumuzdan”, *İstikbal*, 13 Mart 1922.

³² *İstikbal*, 7 Mart 1922.

³³ “Artvin'de Maarif”, *HM*, 19 Haziran 1922.

muktedir muallimlerin celbi" sağlanmıştı. Öğretmenler için genel olarak biner kuruşluk tahsisat ayrılmıştı. Artvin livasının 1922-1923 öğretim yılı eğitim bütçesi on dört bin liraya yakındı.

Nahiyelerdeki ilk mektepler tedricen gelişerek numune mektebine dönüşeceklerdir. Köy hocaları da tatil günlerinde numune mekteplerinde uygulamalara katılacaklardı. Böylece Artvin livası dâhilindeki çocukların beş yıl içinde tamamen okur-yazar hale gelmeleri sağlanacağı gibi "tahsilen numune mekteplerinden neşet edenler" daha mükemmel bir eğitim görmüş olacaklardı.³⁴

Kâzım Karabekir, okulların ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olmaya çalışmıştır. 1922 yılı sonlarında Karabekir, Artvin kız mektebinin tamir ve tesisi için çaba harcayan Mutasarrıfa tahta, ağaç ve çivi göndereceği vaadinde bulundu. Ayrıca, erkek mektebinin ihtiyaçları için de on Rus lirası bağışladı.³⁵ Artvin Numune mektebinde kurulan kütüphaneye, Trabzon Rus Konsoloshanesi tercümanı Akil Bey 10 cilt kitap ile 5 lira bağışta bulunmuştu.³⁶

Millî Mücadele günlerinde okullarda tüm derslerde millî duyguların geliştirilmesine çalışılıyordu. Trabzon'da eğitimci Hızırrahman Raşit (Öymen) Artvin'de yayınlanmakta olan Yeşil Yuva adlı dergideki "Zafer Günleri ve Mektepler" başlıklı yazısında şu görüşlere yer veriyordu:

"Mekteplerdeki derslerin her bireri vatanî sevgilerimiz ve heyecanlarımızla münasebet tesis edebilecek mevzu bulabilirler. Bilhassa vatanın cismanî ve ruhunu temsil eden millî coğrafya ve tarih dersleri bu hususta en heyecanlı tesirleri hamildir. Bilfarz, Büyük Zaferimiz münasebetiyle bu derslerde çocukları, bugünlerde kurtardığımız toprakların hava-i maddisi ve manevisi içinde yaşatabiliriz. Tahrir derslerinde şeci'(cesur) askerlerimizin hücumları, sefil düşmanın bozgunu en iyi mevzumuz olur. Hesap dersinde, tutulan esirlerin, kurtarılan Türk evladının miktarı üzerinde ameliyat-ı hesabiye yaptırılır. Hüsnühat (Güzel yazı) dersinde zafere ait ruhlu cümleler yazdırılır. Bu suretle tedrisat çocukta vatanî sevgilerin takviyesine, millî heyecanların tatminine çalışmış olur."³⁷

12 Ağustos 1922 tarihinde öğretmenlerin öncülüğünde Artvin Muallimler Cemiyeti kuruldu. Sekreterliğe Merkez Numune Mektebi öğretmeni Reşit, yönetim kurulu üyeliklerine yine bu okul öğretmenlerinden Fethi, Fahri, Hüseyin Ulvi, Cemal Beyler seçildiler.³⁸

³⁴ TİTE Arşivi, K96, G18.

³⁵ *Yeşil Yuva*, Sayı: 3, 1 Teşrin-i evvel 1922.

³⁶ *İstikbal*, 13 Mart 1922.

³⁷ *Yeşil Yuva*, Sayı:3, 1 Teşrin-i evvel 1922, s. 2.

³⁸ *İstikbal*, 7 Eylül 1922.

1 Ağustos 1922 tarihinde Yeşil Yuva adlı bir dergi yayınlandı. Derginin sahibi ve müdürü Ali Rıza Bey'di. Trabzon'da *İstikbal* gazetesi matbaasında basılıyordu. Derginin uzun ömürlü olmadığı ve son 4. sayısının 1 Kasım 1922'de çıktığı anlaşılmaktadır.

1922 yılına gelindiğinde Artvin'de, Posta Müdürü Osman Bey'in gayretiyle posta işleri düzenli bir hale getirilerek havale kabulüne başlanmıştı.³⁹

4. Artvin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ve Millî Mücadele Faaliyetleri

Artvin'in anavatana katılmasından kısa bir süre sonra Artvin ve çevresi Müdafaa-i Hukuk teşkilatına katıldı. Nisan 1921 tarihinde Ardanuç, Şavşat, Murgul ve Borçka'da, "ahalinin şiddetli arzu ve temayülatı üzerine" Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri kuruldu. Mayıs 1922 tarihinde Artvin Müdafaa-i Hukuk Reisi Hasan Bey'di.⁴⁰

1922 yılında Artvin'de Millî Mücadele lehinde mitingler düzenlendi. İkinci İnönü Zaferinin yıldönümü münasebetiyle, İnönü Meydanı'nda yapılan mitinge yüzlerce kişi katıldı. Miting Heyeti Reisi Mahmut Mithat Bey idi. Numune Mektebi Müdürü Ali Rıza Bey yaptığı vatanperverane konuşmasında "Halk böyle bir mütarekeyi kendilerine zillet telakki ettiklerini, hükümet-i meşruamızın, ordumuzun harikaları ile mütenasip şanlı bir sulhu görmek istediklerini, aksi takdirde tek bir Türk kalıncaya kadar ölmeğe amade olduklarını ahd ü peyman etmişlerdir." demiştir⁴¹ 1922'de İzmir'in işgalini tel'în etmek üzere, yine Artvin'deki İnönü Meydanında bir miting düzenlendi. Numune Mektebi Müdürü yaptığı uzun konuşmasını "İzmir Türk'tür, Türk kalacaktır" sözleriyle bitirmişti. Mitingin düzenlenmesinde önemli rol oynayan Artvin Müdafaa-i Hukuk Reisi Hasan Bey'in ifadesiyle mitingde, "İzmir'in hatırasıyla pek müteehheyic bulunan halk Misâk-ı Millî dairesinde şerefli bir sulhe nail oluncaya kadar uğraşacaklarını ve tek bir nefer kalıncaya kadar gayret edeceklerini ahd ü peyman ederek Garbın ihtirasatına protestolar yağdırılmış hükümet-i meşruamızın şanlı ordumuzun muzafferiyetlere ermesine dualar ifa kılınmıştır."⁴² Büyük Zafer'in ardından, 13 Eylül 1922 Çarşamba günü, " güzel İzmir, yeşil Bursa, şirin Balıkesir'in düşmandan kurtuluşu ve Sakarya zaferinin yıldönümü münasebetiyle" köy ve merkez halkının katılımlarıyla büyük bir miting yapıldı. Her tarafın "hilalle donatılmış" olduğu Artvin'de, Mutasarrıf Talat Bey ve Havalı Komutanı Reşat Bey Hükümet Konağı önünde halka hitap ettiler. Talat Bey konuşmasında, "Ordu demek millet demektir. Bugünkü zaferi doğuran başlıca saik milletin hâkimiyetidir" demiştir.⁴³

Artvin'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin ardından, "Hudut boylarında uğraşan fedakârının bize vedia olarak bıraktıkları yavrularını talim ve terbiye etmek, asrın ihtiyaçlarıyla mütenasip hissiyata hazırlamak maksadıyla" Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin (Çocuk Esirgeme Kurumu) açıldığı anlaşılmaktadır.⁴⁴

³⁹ *İstikbal*, 7 Mart 1922.

⁴⁰ *HM*, 1 Mayıs 1921. *İstikbal*, 31 Mayıs 1922.

⁴¹ "Artvin'de Büyük Miting", *İstikbal*, 6 Nisan 1922.

⁴² "Artvin'de Miting", *İstikbal*, 31 Mayıs 1922.

⁴³ *Yeşil Yuva*, Sayı:4, 1 Teşrin-i sanî 1922.

⁴⁴ *İstikbal*, 13 Mart 1922.

Artvin, TBMM'nin açıldığı yıl henüz işgal altında olduğundan Meclis'e temsilci gönderememişti. 1920 Yılında Batum'dan TBMM'ye Ahmet Akif Bey (Suner), Ahmet Fevzi Efendi (Erdem), Ahmet Nurettin Efendi, Ali Rıza Bey (Acara) ve Mehmet Edip Bey (Dinç) milletvekili olarak katılmışlardı.⁴⁵ 2 Ağustos 1920 tarihinde Ahmet Nurettin Bey ve arkadaşları tarafından TBMM Başkanlığı'na yapılan müracaatta Batum'a acilen bir "irşat heyeti" gönderilmesi istendi. Hükümet ertesi gün, Batum mebuslarından Edip Bey ile Müftü Efendi'nin irşat heyeti olarak Batum'a gönderilmelerini kararlaştırdı. Ayrıca talep ettikleri iki öğretmenin de heyete katılmaları uygun görüldü.⁴⁶

Mehmet Edip (Dinç) Bey, Artvin'in anavatana katılması üzerine bu defa Artvin milletvekili olarak Samsun üzerinden Ankara'ya gitmiştir.⁴⁷ Artvin doğumlu Mehmet Edip Bey'in (1885-1963) babası İmam zade Mustafa Efendi idi. İlk ve orta öğrenimini Murgul medresesinde tamamladıktan sonra ticarete atılmış, Batum ve Tiflis bölgesinde demiryolu yapımında müteahhit olarak çalışmıştı. Birinci Dünya Savaşı'nda kurduğu gönüllü birliklerle Rus, Ermeni ve Gürcülere karşı mücadelede bulundu. 5 Haziran 1920 günü Batum milletvekili olarak TBMM'ye katılan Mehmet Edip Bey, 16 Ağustos 1921 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Kars Konferansında danışman olarak görevlendirildi. Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele dönemiyle ilgili belgeleri içeren dosyalar ve kitapları oğlu Talat Dinç tarafından Erzurum Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesine bağışlamıştır.⁴⁸

Millî Mücadele döneminde Artvinliler birçok yardım faaliyetine katılmaktan geri kalmamışlardır. 1922 yılında açlık felaketine uğrayan Kırımlılara için TBMM tarafından başlatılan yardım faaliyetine Artvinliler de katıldılar. Kırım'daki muhtaçlara yardım için Mutasarrıf Ali Rıza Bey'in öncülüğünde bir heyet kurulmuştu. Sıhhiye Müdürü Hulusi Bey'in başkanlığındaki heyet, müftü Hafız Osman, idare meclisi üyelerinden Süleyman, eşraftan Kekinzade Mustafa ve komiser Mahmut beylerden oluşuyordu.⁴⁹

Bu tarihlerde Artvinliler Şark ordusuna hediye etmek üzere bir uçak (tayyare) kampanyası başlattı. Bunun için eşraftan ve idare meclisi azasından Süleyman ve Hasan beylerle tüccardan Kokitzade Hasan ve Şükrü, Agazade Osman efendiler mutemet heyetine seçilerek göreve başlamışlardı. Bağışlanacak uçağın adı Artvin olacaktı.⁵⁰

⁴⁵ *Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, III. Cilt, TBMM Vakfı Yay no:6, s. 143-150.

⁴⁶ BCA, 030.18.1.1-1.7.5

⁴⁷ *Hâkimiyet-i Milliye (HM)*, 1 Mayıs 1921.

⁴⁸ *Türk Parlamento Tarihi*, s.149-150.

⁴⁹ Ali Rıza Bey'in bu tarihte görevden ayrıldığı anlaşılıyor: "Mutasarrıfımız Ali Rıza beyefendi memuriyetinin son gününün son dakikasında birçok hayırlı işlerine, son hayırlı bir iş ilavesiyle nihayet vermiştir." *Yeşil Yuva*, Sayı: 1, Sene:1, 1 Ağustos 1922.

⁵⁰ *Yeşil Yuva*, Sayı: 1, Sene:1, 1 Ağustos 1922, s. 8.

5. Artvin'e Göç ve Acara Göçmenleri

Savaş dolayısıyla daha önce Artvin ve çevresinden göç edenlerden 35.000'i geri dönmüştü. Doksan üç Harbi (1877-1878) dolayısıyla göç edenlerden 150 kişinin döndüğü tahmin edilmekteydi. Artvin'e diğer vilayetlerle Kafkasya'dan göçmen gelmemiştir. Savaş yıllarında Artvin ve çevresinden tahminen beş-altı bin civarında bir nüfus Türkiye'nin muhtelif yerlerine göç etmişti.⁵¹ Doksan üç Harbinde Elviye-i Selâse'den Türkiye'ye göç edip "ahiren avdet etmekte bulunan ahali-i Müslimîn", daha önce terk ettikleri emlak ve arazilere yerleşmeleri kolaylaştırılmıştı. Bakanlar Kurulu'nun 7 Mayıs 1922 tarihli toplantısında, şahitler ve mahalli idare meclislerince ispatlamaları halinde göçmenlere emlak ve arazilerinin iadesi kararlaştırılmıştı.⁵² Önceki yıllarda Anadolu'ya göç etmiş olan Artvinliler, kurtuluştan sonra Batum üzerinden yerlerine dönerken Bolşevikler (Kızıllar) tarafından sıkı bir kontrole tabi tutuluyorlardı.⁵³

Batum'un Türkiye'den ayrılmasından sonra Gürcülerin baskısına uğrayan bir kısım halk Türkiye'ye göç etmek zorunda kalmışlardır ki, bunların başında Acara İslam Cemiyeti yönetici ve üyeleri gelmekteydi. Bunlardan bir kısmı Artvin'e yerleştirilerek işeleri karşılanmaya çalışılmıştır. TBMM Hükûmeti, 22 Şubat 1922 tarihinde yaptığı toplantıda Artvin'de "muhtaç-ı muavenet bir halde bulunan" altı cemiyet üyesinin her birine ayda on beşer lira vermeyi kararlaştırdı.⁵⁴ Birkaç ay geçmesine rağmen herhangi bir ödeme havalesi gelmemiştir. Artvin Mutasarrıfı Rıza Bey, 2 Mayıs 1922 tarihinde Sıhhiye Vekâleti'ne gönderdiği yazıda, "Acara Cemiyet-i İslamiyesi azalarının beherine tahsis edilen şehri on beş liranın şimdiye kadar havalenemesi vürûd etmemiştir" diyerek bilgi istemiştir. Artvin Mutasarrıflığı'na 6 Mayıs'ta verilen cevapta, "elli bin kuruşluk havalenamenin irsali ve sarfi emrinin müstacelen Maliye Vekâleti muhasebeciliğine telgrafla tebliği bu tarihle muhasebeye" yazıldığı ifade edilmiştir.⁵⁵

Artvin livası İdare Meclisi'nin kararıyla, Cemiyet Başkanı Hüseyin Fevzi Bey'e de 1923 yılı Ocak ayından itibaren 1500 kuruş tahsisat verilecekti.⁵⁶ Aynı tarihlerde, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimâiye Vekâleti tarafından Cemiyet üyelerinin işeleri için 58 bin kuruşluk havaleneme gönderildiği bildirilmişti.⁵⁷

⁵¹ TİTE Arşivi, K96, G15.

⁵² BCA, 030.18/01.01.5.14.17.

⁵³ ATASE, İSH-11, Kls. 635, Ds. 24 (279), Fh.129.

⁵⁴ BCA, 272-12.40.40.10.

⁵⁵ BCA, 2272-12.40.40.10.3.

⁵⁶ BCA, 272-12.40.40.10. Artvin Mutasarrıfı Talat Bey tarafından Sıhhiye Vekaletine gönderilen 21 Ocak 1923 tarihli yazıda şöyledir: "Batum Cemiyet-i İslamiyesi Reisi iken Gürcülerden gördüğü tazyik üzerine memleketimize iltica eden ve hakikaten muhtaç-ı muavenet bir halde bulunan Hüseyin Bey'in işesine medar olmak üzere mezkur cemiyet azasından diğer altı zata verilmekte olduğu veçhile mumaileyhe de Kânunusani 39 iptidasından itibaren ve işe tertibinden bin beş yüz kuruş tahsisat itasına ve Kânunusani ve Şubat ayları için üç bin kuruştan ibaret olan havalenemesinin irsaline müsaade buyurulması meclis-i idare-i liva kararıyla arz olunur efendim hazretleri."

⁵⁷ BCA, 272-74.70.54.12.

Hüseyin Fevzi Bey, TBMM, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimâiye Vekâleti ve bizzat Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği yazıda Batum'un Türkiye'ye katılması için verdiği mücadeleden bahsederek Artvin'e geldikten sonra karşılaştığı güçlükler karşısında yardım talebinde bulunmuştur. Batum Çürüksu Cemaat-i İslamiye Reisi Hüseyin Fevzi, 24 Eylül 1923'te TBMM'ye gönderdiği yazıda, Mondros Mütarekesi'nden sonra Batum'un Türkiye'ye katılması için yaptığı mücadelelerden bahsetmektedir. Bu mücadele sonucu şimdiki Artvin eyaletinden başlayarak bütün Acaristan Türkiye'ye katılmış ise de, Kars Konferansında alınan kararlar Acaristan Gürcistan'a bırakılmıştı. Kendisi düşmanın korkunç mezalimi altında altı ay kaldıktan sonra ailesi ile çocuklarını Çürüksu'da terk ederek yalnız iki çocuğuyla Mart başlarında Artvin hükümetine iltica etmişti. Artvin muhasebecisi kendisine zorluklar çıkarmış, "Türkiye namına kan dökmüş ve düşman zindanlarında uzun müddet bu sebepten dolayı vücudunu çürütmüş ve bütün emval ve emlaki zapt ve müsadere mahv ve harap edilmiş olmasına rağmen hakkında Rusya ve İran'dan gelen mülteciler nizamnamesi" uygulanmak istenmişti. Türkiye'nin zayıf döneminde İngilizlerle siyaseten, Gürcistan'la da kanlı mücadele içerisine girerek Türkiye'nin menfaati için yaptığı hizmetleri hatırlatarak üç istekte bulunuyordu: Öncelikle yaşadığı müddetçe yeterli bir maaş, ikinci olarak Çürüksu'da yalnızlığa terk ettiği ailesinin Batum Şehbenderliği vasıtasıyla Türkiye'ye getirilmesi, üçüncü olarak da Türkiye'nin münasip bir yerinde iskân edilmesi.⁵⁸

Hüseyin Fevzi Bey, Artvin livasına iskân edilme ihtimali üzerine, 10 Ekim 1923'te Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye Vekaleti'ne yaptığı müracaatta buna itiraz ederek sanatının orada geçinmesine faydası olamayacağından bahsetmiştir. Batum'un Çürüksu dâhilinde doğup büyümüş olan Fevzi Bey, fındık, tütün ve ipek zanaatlarıyla uğraşmıştı. 1889 yılında Konya Vilayeti'nin Teke livasının İstanos Nahiyesi'nde bulunduğu vakit ipek böceği yetiştiriciliğini ve iplik üretimini gerçekleştirmişti. 1891 yılında ise Ordu livasında 24 köyde fındık ocakları dikerek fındık ziraatının benimsenip yaygınlaştırılmasını sağlamıştı. Mondros Mütarekesi hükümlerine riayet edilmeyerek Osmanlı askerinin Batum'dan uzaklaştırılması üzerine "Batum eyaletini Türkiye'ye ilhak etmek üzere altı yüz bin nüfusa malik olan memleket Müslümanlarının tertip ve teşvikiyle Cemiyet-i İslamiye" adıyla bir cemiyet kurarak "İngiliz ve Denikinler ile siyaseten ve Gürcistan'la kanlı muharebeler kazanılmış ve o yolda Batum eyaletini tamamıyla yeni Türkiye namına ilhak teşkilat-ı amelîyesini icra eylemiş ise de Kars Konferansı teşkilinde bizlerin celbine lüzum görmediğinden vatanımız parçalandı hudut içerisinde kaldım. O yüzden düşman tarafından birçok hakaretle uğrayarak ve altı bin lira servetim müsadere ve gasp edildikte firaren kaçtım. Artvin'e geldim." Hüseyin Fevzi Bey, yedi aydan fazla süren iskân müracaatının sonuçsuz kalması üzerine Artvin'den ayrılmıştı. Tekrar Artvin'e sevk edilecek olursa orada geçinemeyeceğini, bu sebeple zanaatıyla uygun bir yerde iskânın kendisi ve Türkiye için faydalı olacağını ileri sürüyordu: "Lütfen ipek mahsulat yeri Bursa'dır. Tütün mahsulat yeri Samsun'dur. Fındık ziraatında Ordu livasıdır." Bu illerden birisinde iskân edildiği takdirde kendisi ve Türkiye için daha yararlı olacağını düşünüyordu.⁵⁹ Hüseyin Fevzi Bey'in, mevcut belgelerden Artvin'e iskân edilip-

⁵⁸ BCA, 272-74.70.54.12.

⁵⁹ BCA, 272-74.70.54.12.

edilmediği anlaşılamamaktadır. Bununla birlikte, 15 Ekim 1923'te Artvin livasına gönderilen bir yazıda, Acaristan'dan Artvin'e iltica eden Hüseyin Fevzi hakkında gerekli kolaylığın gösterilmesiyle iskân neticesinin bildirilmesi istenmişti.

6. Artvin'de Bakır Madenleri: Kuvarshan Maden Ocağı

Artvin ve civarında eskiden beri işletilmekte olan Kuvarshan, Murgul ve Hod bakır maden ocakları bulunuyordu. 1921 yılı Ekim ayında İktisat, Maliye, Dâhiliye Vekâletleriyle Şark Cephesine maden ocaklarının mevcut durumları hakkında bilgi verilmiştir. Bu fabrikaların en büyüğü Murgul ve en küçüğü Hod madenleri olup her ikisi savaş yıllarında İngilizler ve Gürcüler ve kısmen de halk tarafından tahribata uğradıklarından şimdilik bunlardan yararlanmak imkânı yoktu. Sadece Murgul fabrikasının tamiri için tahminen bir milyon lira gerekecekti. Genel olarak Kafkasya bölgesinde bakır madenlerinden yalnız Artvin livasındaki Kuvarshane fabrikası faaliyet gösterebilecek bir durumdaydı. Fabrika yöre halkından birçok kişiye iş imkânı sağlamış ve üretimini Birinci Dünya Savaşı yıllarına kadar sürdürmüştü. Alman uyruğundan Siemens kardeşlerin tasarrufunda olup bir vekil tarafından idare edilen bu fabrikada yedi sene önce bakır ihracatına başlanmıştı. Madenin imtiyaz name ve resmi vesikalarının Rusça ve Fransızca birer suretleriyle madenin bir kıta haritası tetkik amacıyla postayla ile İktisat Vekâleti'ne gönderilmişti.⁶⁰

19. yüzyılın sonlarında Gümüşhane Rumlarından Lazarof tarafından keşfedilen Murgul bakır madeni, bir süre Lazarof'un imtiyazında kaldıktan sonra 1905 yılında Siemens ve ortağı şirketi olan İngiliz sermayesiyle işletilmeye başlanmıştır. İngilizler tarafından inşa edilen fabrikaya daha sonra Amerikan sermayesi de katılmıştır. İşletme, Cumhuriyetin başlarında kısa bir süre Edip Bey tarafından yönetilmiştir. Rus yönetimi döneminde oluşturulan Hod bakır fabrikası, bir Fransız sermaye grubu tarafından işletilmiştir. Mondros Mütarekesi'nden sonra tahrip olan fabrika tekrar işletmeye açılmamıştır.⁶¹

Kuvarshane bakır işletmesinde kullanılan arsenik bitki ve ağaçlara zarar verdiği için fabrika ancak kış aylarında faaliyette bulunabiliyordu. Ziraat, ticaret ve hayvancılıktan mahrum olan Artvin livasının geliri ve halkın geçim kaynağı tamamen bu madenlere bağlıydı. Kış aylarında 150.000 kiloya kadar bakır üretilebilecekti. Hükûmetten, fabrikanın 1922 kışında çalışır hale getirilmesi, üretilecek bakırın ihracı, satışı ve fabrikanın ihtiyacı olan gaz yağı, kok kömürü, benzin, mazot, makine yağının ithal hususunda müsaade ve kolaylık gösterilmesi talep ve istirham edilmekteydi. Başlangıçta Livada diğer alanlarda olduğu gibi, madenlerle ilgili de hiçbir yerel kanun ve yönetmelik olmadığından, şimdilik Rus işgal döneminde yürürlükte olan vergilerin devam etmesi ve uzman memurlar dışında olmak üzere işçilerin Türk uyruğundan seçilmesi gereği Maden Müdürlüğü'ne bildirilmişti. Hükûmetçe hazırlanacak kanun ve yönetmeliklerin bir an önce Artvin livasına gönderilmesi istenmekteydi.⁶²

⁶⁰ TİTE, K96,B13.

⁶¹ Çiçek, "Artvin Vilayetinin Sosyo-Ekonomik Durumu" s.146.

⁶² TİTE, K96,B13 Nurşen Gök, "Artvin Livası'nın Anavatan'a Katılışı Sırasındaki Durumuna İlişkin Belgeler", *Atatürk Yolu*, Mayıs 2008, Sayı: 41, s. 89-104.

Mutasarrıf Ali Rıza Bey, Kuvarshan bakır madeni fabrikasının 1922 yılı için tahakkuk eden vergilerini yetkililere bildirdiği yazıda, ayrıca 25 Mart-1 Mayıs 1922 tarihleri arasında 240.000 kilo (15.000 pod) bakır istihsal edildiğini belirtmektedir.⁶³

Bakır işletmesinin bulunduğu Kuvarshane köyü Merkez Kazası'na bağlı olup Artvin merkezine 18 km. uzaklıkta, Çoruh vadisini takip eden silsileden 1500 metre yükseklikteki Avcitepe dağının yamacında yer almaktaydı. Cumhuriyetin ilk yıllarında köyde 60 hanede 148 erkek ve 136 kadın olmak üzere 284 nüfus yaşamaktaydı. Köye yakın mesafedeki bakır fabrikasında çalışan yabancı memur ve ailelerin de nüfus kütüğüne eklenmesiyle köyün nüfusu 627'ye ulaşmıştı. Fabrikaya ait bir eczane bulunmaktaydı.⁶⁴ Yıllık iki ton bakır üretilen fabrikada günde 600 ila 800 civarında amele çalışmaktaydı.⁶⁵

TBMM Hükûmeti, 1 Eylül 1921 tarihinde Çoruh bakır madenlerinden Rusların da yararlanmasını kararlaştırmıştır. Kararda, herhangi bir yabancı devlet adına imtiyaz verilmesinin Türkiye devleti kanunlarıyla mümkün olamayacağı belirtildikten sonra, "fakat dost Rusya milletine bir muavenet olmak üzere mezkûr Çoruh bakır madenleri mahsulatından Rusya'nın azami istifadesini sağlamak için Rusya Hükûmeti tarafından tayin edilecek mütehasısların iştirakiyle acilen teknik tahkikat yaptırılıp bu tahkikatın neticesine göre durumun kesinleştirilmesi" İktisat ve Hariciye Vekâleti'ne bildirilmişti.⁶⁶

Ardahan mebusu Server Bey (Ahıska, Atabeyoğulları, 1886-1962), TBMM Hükûmeti'nin 21 Şubat 1922 tarihli kararıyla İktisat Vekâleti tarafından Çoruh havzasında bulunan madenleri tetkik etmek üzere görevlendirilmiştir.⁶⁷ Ahıska eşrafından Feyzullah Efendi'nin oğlu olan Server Bey, Almanya Freiburg Yüksek Maden Mühendis Mektebi, Breslau Yüksek Ziraat Mektebi ve Petersburg Hukuk Fakültesi'nde öğrenim görmüştü. Birinci Dünya Savaşı'nda silahlı milis kuvvetleriyle Gürcü ve Ermenilere karşı mücadele etti. Millî İslam Şurası ve Güneybatı Kafkasya Cumhuriyeti'nin kurulmasında etkili çalışmalar yaptı. Güneybatı Kafkasya Cumhuriyeti'nin temsilcisi olarak İstanbul'a gönderilen Server Bey, bu cumhuriyetin sınırlarını gösteren İngilizce ve Fransızca harita ve broşürleri İtilaf devletleri temsilcilerine verdi. Ardahan milletvekili olarak seçildiyse de, sağlık durumunun elvermemesi sebebiyle 5 Ocak 1922'de Meclis'e katılabildi. Kısa bir süre sonra, Çoruh yöresinde maden araştırmak üzere üç ay izinli sayılarak Meclis'ten ayrıldı.⁶⁸ Server Bey, kendisine verilen 40 bin kuruş avansla Ankara'dan Samsun'a, oradan da vapurla Trabzon'a uğrayıp 16 Mart günü Batum'a varmıştır. Batum Şehbenderi Dr. İbrahim Talî Bey günlüğüne düştüğü notta, "Rus vapuruyla Trabzon'dan Kars mebusu Server Bey geldi. Bize misafir oldu."⁶⁹ demektedir. Batum'dan Tiflis'e

⁶³ TİTE, K:96, G:15.

⁶⁴ Muvahhid, *Artvin Vilayeti*, s. 141.

⁶⁵ *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1926, s. 326.

⁶⁶ BCA, 30.18.1.1-3.31.17.

⁶⁷ BCA, 030.4.83.24.

⁶⁸ *Türk Parlamento Tarihi*, s. 123-124.

⁶⁹ *Dr. İbrahim Talî Bey'in Günlüğü*, (Hazırlayanlar: Erdal Aydoğan-Şaban Ortak), İstanbul 2000. s. 105.

hareket Server Bey'in içinde bulunduğu tren gece Kabolet'le Çürüksu arasında Gürcü eşkiya tarafından soyguna uğramıştır. Server Bey'in tüm parası soyguncuların eline geçmişti. Kendisinin ifadesiyle, "Bu cümleden bendenizin de bu meyanda sekiz yüz elli liralık eşya ve nakit akçem gitmiştir. Bu akçenin meyanında İktisat Vekâleti tarafından verilen avansın bakayası olan iki yüz altmış dokuz lira kırk sekiz kuruş da var idi"⁷⁰ Server Bey, muhtemelen incelemelerini tamamladıktan sonra, 3 Nisan 1922 günü Batum'a döndü.⁷¹

Cumhuriyet'in ilk yıllarında faaliyetini sürdürecektir olan Kuvarshan bakır fabrikasında, Server Bey 1924 yılında maden mühendisi olarak görev yapacaktır.

7. Sonuç

Artvin ve çevresi 1877-1878 Osmanlı- Rus Savaşı ile birlikte Türk hâkimiyetinden çıkmıştı. Bu bölge 40 yıl boyunca Rus idaresinde kalmıştır. 1917 yılında Çarlık rejiminin yıkılması ve akabinde Bolşeviklerin idareyi devralmasıyla Güney Kafkasya'da meydana gelen boşluğu Teşkilât-ı Mahsûsa birlikleri doldurmaya başlamış ve Elviye-i Selâse Bölgesi anavatanla buluşturulmuştur. Ancak bu durum uzun sürmemiş ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile yeni bir safha başlamıştır. Bu süreçte İngilizler Batum, Artvin ve Kars'a asker çıkartmış ve bölge yeni bir belirsizliğe sürüklenmiştir Artvin, 20 Nisan 1920-23 Şubat 1921 tarihleri arasında Gürcülerin egemenliği altında kalmıştır. TBMM Hükûmeti'nin Gürcistan'la yaptığı diplomatik görüşmeler sonucunda 1921 yılı Şubat ayında Ardahan'la birlikte TBMM Hükûmeti'nin egemenliğine geçen Artvin önce Ardahan livasına bağlanmışsa da, 7 Temmuz 1921 tarihli kanunla liva (sancak) haline getirilerek yeniden teşkilatlanmıştır. Artvin, kurtuluşun ardından kurulan Müdafaa-i Hukuk teşkilatıyla Millî Mücadele'de yerini almıştır. TBMM Hükûmeti, yaşanan savaş ve göçler sonucu yoksul duruma düşen halkı kalkındırabilmek için bazı tedbirler almış, aynı zamanda vergilerden muaf tutmaya çalışmıştır. Acara bölgesinden gelen göçmenlerin yerleştirilmesine önem verilmiştir. Asayiş sorunun yaşanmadığı Artvin Sancağı'nda eğitimin geliştirilmesi için büyük çaba sarf edildiği anlaşılmaktadır. Kuvarshan bakır madeninin işletilmesi de ekonomik ölçekte değerlendirilen bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır. Millî Mücadele günlerinde anavatanına katılan Artvin, Cumhuriyet Türkiye'sinde serhat illerimiz arasında müstesna bir yere kavuşmuştur.

⁷⁰ BCA, 030.4.83.24.

⁷¹ *Talî Bey'in Günlüğü*, (Aydoğan, Ortak), s. 108.

Kaynaklar / References

Arşivler

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE Arşivi)

Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi (ATASE)

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet (BCA).

Resmî Kaynaklar

Türk Parlamento Tarihi, Millî Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, III. Cilt, TBMM Vakfı Yay no:6.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1926

Sürelî Yayınlar

İstikbal

Hâkimiyeti Milliye (HM)

Yeşil Yuva

Araştırma ve İnceleme Eserler

Çapa, Mesut, "Gürcistan ile Diplomatik Münasebetler ve Ardahan ile Artvin'in Kurtuluşu", *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı: 49, Ankara, 2000, s.67-75.

_____, "Millî Mücadele Döneminde Artvin", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (Güz 2012), Sayı: 13, Trabzon, s. 119-130.

Çiçek, Rahmi, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Artvin Vilayeti'nin Sosyo-Ekonomik Durumu", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, Bahar 2013, Sayı:14, Trabzon, s. 133-151.

Dr. İbrahim Talî Bey'in Günlüğü, (Hazırlayanlar: Erdal Aydoğan-Şaban Ortak), İstanbul, 2000.

Gök, Nurşen, "Artvin Livası'nın Anavatan'a Katılışı Sırasındaki Durumuna İlişkin Belgeler", *Atatürk Yolu*, Mayıs 2008, Sayı: 41, s. 89-104

Muvahhid Zeki, Artvin Vilayeti, Şirket-i Mürettebiye Matbaası, 1927.

Özder, Adil; Artvin ve Çevresi 1828-1921 Savaşları, Ankara, 1971.

Yazar Hakkında / About Author

Prof. Dr. Mesut ÇAPA | Ankara Üniversitesi |

capa[at]ankara.edu.tr | ORCID: 0000-0003-1924-813X

Mesut ÇAPA, 1982 yılında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü'nden mezun oldu. Yüksek lisans ve Doktora çalışmalarını Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde tamamladı. 1985-1990 yılları arasında Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde Araştırma görevlisi ve Öğretim görevlisi kadrosunda görev yaptı. 1990-2011 yılları arasında Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim Fakültesi'nde öğretim üyeliğinin yanı sıra idari ve akademik görevlerde bulundu. 2011 yılında tekrar Ankara Üniversitesi'ne dönen Mesut ÇAPA, halen Türk İnkılâp Tarihi Enstitü Müdürlüğü görevini yürütmektedir. Prof. Dr. Mesut ÇAPA'nın Millî Mücadele Döneminde Karadeniz başta olmak üzere Cumhuriyet Tarihi, Kızılay ve Türk eğitim tarihi konularında yayınlanmış makale, kitap ve bildirileri bulunmaktadır.

Prof. Dr. Mesut ÇAPA | Ankara University |

capa[at]ankara.edu.tr | ORCID: 0000-0003-1924-813X

Mesut ÇAPA graduated from Ankara University, Faculty of Language, History and Geography, Department of History in 1982. He completed his master's and doctoral studies at Ankara University Institute of Turkish Revolution History. Between 1985-1990, he worked as a research assistant and lecturer at the Institute of Turkish Revolution History. Between 1990-2011, he worked as a faculty member at Karadeniz Technical University Fatih Faculty of Education as well as administrative and academic duties. In 2011, Mesut ÇAPA returned to Ankara University and is currently the Director of the Institute of Turkish Revolution History. Prof. Dr. Mesut ÇAPA has published articles, books and papers on the History of the Republic, the Red Crescent and the history of Turkish education, especially the Black Sea during the National Struggle.

